

**KRIMINOLOOGIA JA SOTSIOLOOGIA KOOSTÖÖST ISIKSUSE
UURIMISEL NING MÕNINGAID ÕIGUS-FILOSOFILISI
KÜSIMUSI***

M. T i t m a

Filosoofiakandidaat

TRÜ kommunistliku kasvatuse uurimise laboratoorium

I. Sotsioloogia ja kriminoloogia uurimise objekt

Sotsiaalne elu on mõeldav vaid teatud ühtses terviklikus süsteemis, mida nimetame ühiskonnaks. K. Marxi sõnade järgi toodetakse selle terviku rasmides inimeste poolt iseend, materiaalseid väärtusi ja ühiskondlike suhete vorme.¹ Nimetatud tootmisprotsessis aga muutub ühiskond pidevalt, haarates endasse üha enam mitteelavat ja organiseerudes järjest suuremal määral ühtseks tervikuks. Järelikult on ühiskond elav süsteem, mis taastoodab iseennast. Nimetatud taastootmine toimub kultuuri vahendusel, s. t. puhtalt sotsiaalse mehhanismi kaudu. Seejuures on arengu üheks suunaks järjest sügavam ja ulatuslikum kontroll iseenda muutmise protsessi üle. Sotsialistlikus ühiskonnas seatakse eesmärgiks teadlikult reguleerida ühiskondlike suhete muutumist. Selle poolest erinebki sotsialistlik ühiskond kvalitatiivselt ühiskonna eelnenud arengustaadiumidest, kus progress oli stiihiline. Teadlik regulatsioon eeldab aga, et küllalt sügavalt tuntaks ühiskonda ennast.

* 22. detsembril 1968 peetud ettekanne.

¹ Vt. K. МАРКС и Ф. ЭНГЕЛЬС. Соч., т. 3, стр. 11-78.

Ühiskonna teadliku juhtimise seisukohalt on esmane tähtsus ühiskondlike suhete regulaatorite tundmisel. Vaideldamatult on ühiskonna funktsioneerimise seisukohalt nende hulgas määrav tähtsus materiaalse tootmise ning üldse ühiskondlikku olemisse kuuluvate ühiskondlike suhete regulaatoritel. Kuid nende hulka kuulub kahtlemata ka kehtiv õiguskord. Et kõiki neid regulaatoreid sihipäraselt kasutada, seda enam aga regulatsiooni mehhanismi muuta, on vajalikud sellekohased teadmised. Need kuuluvad ühiskondliku teadvuse valdkonda ning on samuti ühiskondlike suhete erilaadilised regulaatorid.

Ühiskondliku teadvuse valdkonda kuuluvad regulaatorid tervikuna on suhteliselt iseseisvad ning sõltumatud ühiskondliku olemise sfääri kuuluvatest regulaatoritest, kuid nad avaldavad tagasimõju ühiskondlikule olemisele. Seega on väärt mõista neid üksnes ühiskondliku olemise peegeldusena. Nende toimet tuleb näha ka ühiskonna kui terviku funktsioneerimisele.² Eriti suur on aga vaimsete regulaatorite osa üksiku indiviidi käitumise juhtimisel.³

Ühiskondliku teadvuse valdkonda kuuluvate ühiskondlike suhete regulaatorite ehk vaimsete regulaatorite osatähtsus kasvab sotsialistlikus ühiskonnas veelgi, sest inimeste käitumist ei piira nüüd enam otseselt primaarsete vajaduste rahuldamine. Inimeste käitumist suunavad sotsialistlikus ühiskonnas vaimsed regulaatorid. Inimese vaba tahte sfäär (võimalus talitada oma äranägemise järgi) laieneb siin pidevalt.⁴ Normaalse arengu juures kaasneb vaba tahte suurenemisega ka tahtevabaduse (võime teha asjatundlikke otsustusi) kasv. Just disproportsioon inimese vaba tahte sfääri ja tema tahtevabaduse vahel kutsub noorsoo hulgas eelkõige esile suuremaid

² Vt. lähemalt М.А.Левада. Сознание и управление в общественных процессах. - "Вопросы философии", 1966, № 5, стр. 62-73.

³ Vt. И.С.Кон. Социология личности. М., 1967.

⁴ Vt. К.Маркс и Ф.Энгельс. Соч., т. 3, стр. 32.

kõrvalekaldumisi kehtivatest ühiselureeglitest ja seega loob võimaluse ka kuritegevuse levimiseks noorsoo hulgas. Poola sotsioloog S. Lem iseloomustab seda olukorda väga tabavalt: "Noorte inimeste märkimisväärsele grupile, keda ei ole veel õpetatud kultuuri olemasolevate stereotüüpide järgi käituma, anti võimalus oma käitumist improviiseerida; neile muutusid kättesaadavaks odavamargilised, kuigi ajaloolise päritoluga näidised; reaalse elu kohustused ei reguleerinud enam midagi ja tulemuseks oli uskumatult veider segapuder... (kerge on kasvatada habe, hooldiseda lokiide eest, kuigi oled mees, lamada joomingu ajal, riuetuda mingisugusesse tuunikasse, tarvitada narkootikume, luua jõuke ja tegelikult hulga raskem ilma mingisuguse LSD-ta anduda müstilistesse kujutlustesse, kanda soomusrüüd, olla osavürst jne.). Räägitakse, et eetilised kaalutlused keelavad sotsioloogilised ja kultuurilised eksperimendid inimestega; seekord sooritati eksperiment aga nii kogemata, et seda isegi ei märgatud."⁵

Vaimsete regulaatorite alahindamine võib tekitada tõsiseid disfunktsioone ühiskonna arengus. Stabiliseerida seda arengut, eriti aga juhtida inimese käitumist, on võimalik vaid teatavate vaimsete regulaatorite abil. Vaimsete kultuuristandardite - antud ühiskonnas levinud ja viimasele omaste käitumisetalonide osa ühiskondlike suhete regulaatorite seas kasvab pealegi pidevalt ja ühiskonna arengu teataval tasemel võivad nad muutuda otsustavaks viimase edasise arengu seisukohalt. Kultuuristandardid ongi ühiskonna ja ka indiviidi funktsioneerimise põhilised regulaatorid, mille abil on võimalik süsteemi juhtida ja selle seisundit tasakaalustada. Kui inimene, kes on sotsiaalne olend, ei ole võimeline omandama teatavaid kultuuristandardeid, ei ole ta ka suuteline eksisteerima iseseisvalt ja jurisprudents käsitleb teda süüdimatuna.

⁵ С.Лем. Модель культуры. - "Вопросы философии", 1969, № 8, стр. 56-57.

Peale teadmiste kui tegelikult adekvaatselt peegeldavate kultuuristandardite reguleerivad ühiskonna ja indiviidi funktsioneerimist ka normid ja väärtused.⁶ Väärtus on säärane kultuuritähenduslik soovitatav standard, mis kuulub indiviidi, sotsiaalse grupi, klassi jne. teadvuse struktuuri ning on nende käitumise regulaator. Niisugused standardid võivad olla väga abstraktsed. Nii oli Ameerika ühiskonnas selliseks väärtuseks pikka aega "self made man" kultus. Nimetatud väärtusel oli kompleksne iseloom ja temale orienteeriski kodanlus kapitalistliku ühiskonna liikmeid. Siit tulenes ühtlasi vastav ellusuhtumine, mis tüüpilisel kujul esines näiteks Thomas Edisonil. Tema kogu leiutaja- ja teadlasetegevus oli vaid iseendast mehe tegemise (kapitali kogumise) kõrvalprodukt. Iseenesest sisaldab niisugune kompleksne väärtus arvukalt teisigi väärtusi. Sotsialistlikus ühiskonnas on kompleksseteks kultuuristandarditeks näiteks kommunismi ülesehitamine ja isiksuse igakülgne arendamine. Ühiskonna teadlikuks juhtumiseks ei piisa siiski ilmselt nendest. Edukaks juhtimiseks on vaja:

a) ühiskonna põhiväärtused viia ühtsesse süsteemi, nii et nende baasil saaks kujuneda ka regulaatorite süsteem, mis tagaks kommunistliku ühiskonna eksisteerimise (see on isegi tähtsam kui esemete külluse loomine). Samuti on vaja igakülgsest määratlenda iga standardi tähtsus antud süsteemis, kuna iga üksiku standardi toime avaldab mõju süsteemile tervikuna. Ühtlasi tuleb määratlenda standardi toime tegelik resultaat. Ühiskonna juhtimise seisukohalt on eriti tähtis standardi reguleeriva funktsiooni määratlemine, kuna standard on etalon, millele vastavalt käituvad inimesed ja kujunevad ühiskondlikud suhted.

Väärtusi tuleb eristada olenevalt sellest, kas nende kandjaks on individid, väike grupp, sotsiaalne grupp, rahvus,

⁶ Vt. Проблема ценности в философии. М., 1966;
О.Г.Дробницкий. Мир оживших предметов. М., 1967;
В.П.Тугаринов. Теория ценностей в марксизме. Л., 1968.

ususekt, klass vms. Teatav nähtus, käitumisprintsip jne., mis on väärtuseks ühele, võib olla täiesti tähtsusetu teise jaoks. Nii võib noorukile olla väärtuseks nihilistlikult üleolev suhtumine ümbritsevasse, mis ei tähenda aga, et see oleks väärtuseks noorsoole kui sotsiaalsele grupile. Või vastupidi, kui noorsoole tervikuna on omane inimese isiksuse austamine, siis see ei tähenda, et noorele huligaanile oleks omane sama väärtus;

b) uurida väljakujunenud olukorda ja eelnevat ühiskondlikku arengut. See võimaldab täpsemalt määratleda ka ühiskondliku ideaali erinevaid komponente ja nende tähtsust. Näiteks ei konstrueerita sotsialismi ideaali väljaspool sotsiaalset tegelikkust, vaid see ekstrapoleeritakse ühiskonna eelnevast arenguprotsessist. Sotsiaalse tegelikkuse tundmine võimaldab omakorda seda teadlikult muuta, kusjuures nähakse ette ka selle muutmise resultaati. Ühiskondlikke suhteid muudetakse nende regulaatorite ümberkujundamise abil. See eeldab aga ühtede või teiste standardite omandamise astme väljaselgitamist, kuna see aste võib olla väga erinev:

- inimesed võivad mingist standardist mõningal määral teadlikud olla;

inimesed saavad antud standardi mõttest aru;

inimesed usuvad antud standardisse;

antud standard on inimese käitumise ja ühiskondlike suhete regulaator;

standard on internaliseeritud⁷ isiksuse struktuuris ja ühiskonna organisatsioonis ning reguleerib spontaanselt inimese käitumist ja ühiskondlikke suhteid;

c) lähtudes eeltoodust on võimalik välja töötada ühiskonnaelu regulaatorite muutmise teaduslikult põhjendatud

⁷ Internaliseerimine on teatud vaimse standardi selline omandamine, et viimane muutub isiksuse psüühilise struktuuri elemendiks ning moodustab selle immanentse osa.

programm. Niisuguse programmi alusel saab ühiskonda teadlikult juhtida, kuna see programm on kooskõlas ühiskondlike suhete muutmise mehhanismiga. Sellepärast ongi edukas praktiline tegevus nimetatud programmi alusel võimalik.

Ühiskonna kui terviku arenemise vajadustest lähtudes püüab sotsioloogia üks haru tegelda eelkõige punktides b ja c tähendatud ülesannetega, kuna punktis a näidatud ülesandeid käsitleb ta vaid osaliselt. Uurides sotsiaalset tegelikkust, sealhulgas ka indiviidi poolt ühtede või teiste kultuuristandardite omandamise astet ja käitumist vastavalt nendele standarditele, määrab sotsioloog kindlaks nimetatud standardite esinemise sageduse elanikkonna erinevate gruppide juures. Samuti selgitab ta ühe või teise standardi funktsiooni sotsialistlikus ühiskonnas. Just siin puutub sotsioloogia see haru kriminoloogiaga kokku.

Marksismi-leninismiga mitte kooskõlas olevad kultuuri-standardid võivad tingida ühiskonnas kommunistlike suhete kujunemist mittesoodustavat või isegi sotsialistlikele ühiselureeglitele mittevastavat käitumist. Kuid ühtlasi toimivad meie ühiskonnas ka kommunistlike suhteid kujundavad kultuuristandardid. Kõiki neid uuribki sotsioloogia. On aga tegemist käitumisega, mis on ühiskonnaohtlik ning karistatav kriminaalkorras, siis jäävad sotsioloogilise uurimise raamid kitsaks. Siin osutuvad vajalikuks kriminoloogilised uurimised. Nende objektiks on kriminaalkorras karistatava ühiskonnaohtliku, s. t. kuritegeliku käitumise põhjused. Nende hulgas on olulisem kurjategija isiksuse väärastumine - ühiskonnaohtlikku käitumist esilekutsuvate etalonide omandamine.

Siin puutuvadki sotsioloogia ja kriminoloogia uurimisvaldkonnad tihedalt kokku. Mõlemad uurivad vaimseid regulaatoreid ja käitumist, mida need esile kutsuvad.⁸ Seejuures uurivad sotsioloogid eelkõige kultuuristandardeid, mis

⁸ Vt. inimese uurimisest lähemalt B. П. Андриев. Исследование как предмет познания. М., 1968.

tagavad inimese funktsioneerimise, s. t. käitumise, mis vastab ühiselu reeglitele, kriminoloogid aga käitumise neid etalone, mis tingivad disfunktsioone ühiskonnas, s. t. ühiskonnaohtlikku käitumist. Koostöö selles valdkonnas annab sotsioloogile:

- võimaluse täpsemini kindlaks määrata ühe või teise käitumise etaloni tähtsust ja funktsioone sotsialistlikus ühiskonnas;

tuginedes andmetele ühe või teise standardi tähtsuse ja leviku kohta võimaldavad kriminoloogia andmed sotsioloogil paremini välja selgitada ka standardite muutmise mehhanismi ja õigemini ette näha tuleviku standardeid.

Kriminoloogile on ühise uurimistöö eelised järgmised:

- võimalus tuvastada isiksuse väärustused, mis põhjustavad ühiskonnaohtlikku käitumist. Teadmata, millised on ühiskonna käitumise standardid üldse, kuna vaadeidakse kurjategijaid, ei saa ka selgust küsimuses, mille poolest kurjategijate käitumisetalonid erinevad esimestest ning millised on väärustused isiksuse struktuuris;

andmed ühiselu reeglitega kooskõlas olevat käitumist tingivate regulaatorite tähtsuse ja leviku kohta võimaldavad välja töötada ühiskonnaohtlikku käitumist esilekutsuvate etalonide levikut ja edasiandmist takistavaid abinõusid ning nende etalonide ümberkujundamise ja teistega asendamise mehhanismi, mis ongi kriminoloogide põhiülesandeks.

Positiivsete tulemusteni jõudmine on aga võimalik ainult ühtse uurimismetoodika ja -tehnika⁹ rakendamise korral. Just selle poole püüdlevadki uurimused, mida praegu kriminoloogia laboratoorium ja kommunistliku kasvatuselaboratoorium ühiselt teevad.

⁹ Metoodika ja tehnika probleemide kohta vt. lähemalt В.А. Ядов. Методология и процедуры социологических исследований. Тарту, 1968; Количественные методы в социологии. М., 1966.

II. Kriminoloogia laboratooriumi ja kommunistliku kasvatuseluurimise laboratooriumi ühise uurimisprogrammi mõningaid aspekte

1. Uurimisprobleem

Kommunistliku kasvatuseluurimise laboratooriumi töö üks suundi on elukutsevaliku aluseks olevate kriteeriumide uurimine.¹⁰ Arvestades seniste sotsioloogiliste uurimuste tulemusi, võib väita, et sotsialistlikus ühiskonnas on elukutse valimise aluseks eelkõige elukutseväärtused ja nende kaudu toimivad eluorientatsioonid.¹¹ Seega on ka uuritavateks kultuuristandarditeks eluorientatsioonid ja elukutseväärtused. Need etalonid määravad inimese käitumise töösuhetes, s. t. kõige tähtsamates suhetes, millesse inimene sotsialistlikus ühiskonnas astub. Ja on ilmne, et just selles osas peaks kurjategijate enamiku puhul tegemist olema ka väärtustega isiksuse struktuuris. Järelikult ei ole ka hilisem profülaktiline töö mõeldav kurjategijate eluorientatsioonide ning elukutseväärtuste uurimiseta.

Eluorientatsiooniks nimetatakse teatavat ühtset väärtussüsteemi, mille toimel inimene eelistab säärast tegevussfääri, kus ta tunneb enda isiksust kõige enam avalduvat. Nimetatud orientatsioon suunab tema käitumist ja aktiivsust kõige üldisemal kujul. Seejuures võib inimene orienteeruda väga erinevatele tegevussfääridele: elukutsele, perekonnale, väikesele grupile, hobbyle, ühiskondlikule tegevusele, "eneserahuldusele" jm. Missuguse täht-

¹⁰ Vt. М.Х.Титма. Ценности, влияющие на выбор профессии. - "Вопросы философии", 1969, № 4, стр. 52-61.

¹¹ Vt. В.В.Водзинская. Выбор профессии как социальная проблема. Автореферат дисс. на соискание ученой степени канд. философских наук. Л., 1968; Жизненные планы молодежи. Свердловск, 1966; В.Н.Шубкин. Выбор профессии в условиях строительства коммунизма. - "Вопросы философии", 1964, № 8, стр. 57-70.

suse annab ta oma subjektiivses maailmas ühele või teisele tegevusele, sellest sõltub enamikul juhtudel selle tegevuse osakaal tema elus. Rida uurijaid seostab näiteks inimese kutsetöö edukuse otseselt orienteerumisega elukutsele või perekonnale.¹² On tõenäoline, et orienteerumine teatavale tegevussfäärile loob eelsoodumuse ka mõningate kuritegude toimepanemiseks. Järelikult peaksid kurjategijategi hulgas prevaleerima teatavad eluorientatsioonid. Esialgseid uurimistulemusi kinnitavad tõepoolest, et Eesti NSV kinnipidamiskohtades 1968. a. viibinud 300 noorel kurjategijal on teistest noortest erinevad eluorientatsioonid. Sügavamad uurimused annavad aga siingi kahtlemata hoopis representatiivsemaid tulemusi, mille baasil oleks võimalik teatavate kuritegude profülaktika.

Elukutseväärtsused reguleerivad inimese käitumist kutsetegevuse sfääris. Need väärtused kujunevad kutsetegevuse erinevate aspektide baasil ja jagunevad nelja rühma:

- elukutseväärtsused, mis on seotud enese avaldamisega kutsetegevuse sfääris;
- elukutseväärtsused, mis baseeruvad kutsetegevuse eest ühiskonnalt saadaval hüvitusel;
- kutsetegevuse spetsiifilised aspektid, mida inimene hindab väärtustena;
- kõrgemat järku väärtused, mida ühiskonnas kasutatakse selleks, et kujundada inimese suhtumistöösse.

Kahe laboratooriumi ühiseks uurimisprobleemiks on kujunenud eespool käsitletud vaimsed regulaatorid. Selle probleeme

¹² N. Anderson. Work and Leisure. London, 1965, pp.145, 27; D.C. McClelland, A.L. Baldwin, U. Brofobrenner, F.L. Strodtbeck. Talent and Society. Princeton, New Jersey, Toronto, London, N.Y., 1958, pp. 149-174. E. Ginzberg and ass. Occupational Choice. N.Y., 1966, pp. 185-230.

mi lahendamiseks koostatigi noorte kurjategijate uurimise programm, mille alusel üliõpilased E. Raska ja P. Rivis intervjueerisid enam kui 300 Eesti NSV kinnipidamiskohtades viibivat noort kurjategijat.

2. Uurimise objektid

Ühiste uurimisprogrammide puhul on väga oluline, et uuritavad massiivid oleksid võrreldavad. Mis puutub kommunistliku kasvatus uurimise laboratooriumisse, siis tegeldakse selles kahe omavahel seotud uurimisobjektiga.¹³

Üheks uurimisobjektiks on 1966. a. Eesti NSV eesti õppekeelelega keskkooli lõpetajad, arvult 2260 isikut. Selgitatakse nende väärtuseliste orientatsioonide transformeerumist elukutsevaliku protsessis.

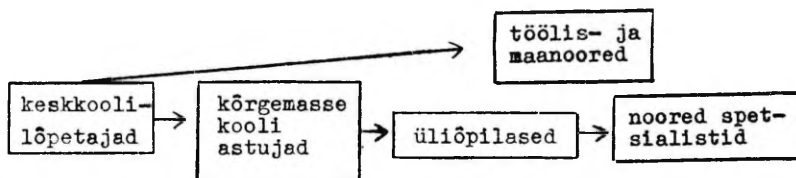
1966. a. uuriti neid noori vahetult enne keskkooli lõpetamist, 1969. a. aga juba edasises õppeprotsessis (üliõpilastena) või vahetult tootmistööl (maanoorte ja töölisnoortena). 1973. a. uuritakse samu noori tootmistööl (töölisnoorte, maanoorte ja noorte spetsialistidena). Nii saadakse andmed elukutsevaliku protsessi (elutee) erisustest tulenevate väärtuseliste orientatsioonide transformeerumisele.

Teiseks uurimisobjektiks on noorte mitmesugused erinevad kategooriad:

- keskkoolilõpetajad (1966. a. - 2260 isikut);
- kõrgemasse kooli astujad (1969. a.);
- üliõpilased (1969. a. - 1747 isikut);
- maanoored ja töölisnoored (1969. a.);
- noored spetsialistid (1973. a.).

¹³ Vt. lähemalt M.Титма. Техника проведения конкретно-социологического исследования проблемы выбора профессии. - Сборник научных трудов Эстонской сельскохозяйственной академии. Труды по философии, Вып. 2 (54). Тарту, 1967, стр. 80-100.

Nende noorte uurimise alusel võib saada kujutluse sellest, milliseid väärtusi omandavad noored spetsiaalsete kasvatusliikude organite (perekond, lasteasutused, kool jne.) kaudu ja milliseid korrektiive teeb nendesse väärtustesse tegelik elu, olenevalt sellest, missugusesse sotsiaalsesse gruppi satub noor sotsiaalse mobiilsuse tulemusena. Tinglikult võiks uuritavad rühmad elutegelikkuse mõju poolest väärtuselistele orientatsioonidele reastada järgnevalt:



Kultuuristandardid, mis soodustavad kommunistlike suhete kujunemist, peaksid tervikuna olema kõige enam kehas-
 tunud keskkoolilõpetajate käitumise regulaatorites, kuna viimased on kasvatusüsteemi toime produktiks. Sotsialiseerumisprotsessis¹⁴ annavad ju kasvatusorganid (kool, lasteasutused, noorsoo-organisatsioonid jne.) meil edasi väärtusi, mida sotsialistlik ühiskond püüab kultuuri standarditena kinnistada. Seega peaksid need standardid toimima kõige tugevamini just keskkoolilõpetajate käitumise etalonidena.

Need sotsialiseerumisprotsessi esimeses staadiumis saadud käitumisetalonid kajundab aga sotsiaalne tegelikkus ümber ja seega peaksid töolis- ja maanoorte käitumise regulaatorid vastama juba sotsialistliku ühiskonna hilisema arengutipu kultuuristandarditele. Töolis- ja maanoorte põhjal saabki võimalikuks järeldusi teha nende väärtuselistele orientatsioonide kohta, mis tegelikult reguleerivad noorte käitumist sotsialistlikus ühiskonnas, samuti ka nende kultuuristandardite muutumise suuna kohta.

¹⁴ Sotsialiseerumise all mõeldakse siin isiksuse kujunemise protsessi. Lähemalt vt. Социология в СССР. Т. II, М., 1965, стр. 497.

Noorte üldtähendatud rühmade uurimisel saadud andmeid võib kõrvutada n o o r t e kurjategijate vaatlemise tulemustega, kuna kurjategijate vanemate vanuserühmade käitumisetalonid ei ole siin võrdlusmaterjalina kasutatavad. Vanemate vanuserühmade juures ilmneb peale kuritegelikku käitumist tingivatest käitumisetalonidest tuleneva eripära veel ka eaga seotud spetsiifika käitumise regulaa- torites.

Uurides kurjategijate käitumisetalone, tuleb arvestada, et kurjategijad ei moodusta ühtset gruppi. Järelikult tuleb ka väärtuseliste orientatsioonide uurimisel kurjategijaid diferentseerida ja nimelt sõltuvalt toimepandud ühiskondliku teo ja selle motiivide eripärast. Nii on näiteks erinevad majandusalaste ja isikuvastaste kuritegude iseloom ja nende toimepanemise motiivid. Erinev on ka neid kuritegusid toimepannud isikute kujutlus mitmesugustest väärtustest. Seepärast tulebki kurjategijate, sealhulgas noorte kurjategijate uurimise objektiks valida nende hulgast omandatud käitumisetalonide poolest homogeensed grupid. Eelnevast lähtudes valitigi 1968. a. empiiriliseks uurimiseks noored (18 - 25 aasta vanused) kurjategijad, kes olid toime pannud isikuvastaseid kuritegusid või huligaansuse. Võrreldes noorte kurjategijate uurimisel saadud andmeid noorte muude kategooriate kohta kogutud empiirilise materjaliga, on võimalik tuvastada noorte kurjategijate gruppide juures väärtused isiksuse struktuuris (eluorientatsioonis ja elukutseväärtustes).

Siiski tuleb säärase võrdluse puhul silmas pidada, et teatava eluorientatsiooni omandamine ei tingi iga kord ühiskonnaohtlikku käitumist ning kui pole toime pandud kuritegu, ei saa kedagi lugeda kurjategijaks.¹⁵ Teiselt poolt aga ei välista kuriteo toimepanemise fakt võimalust võrrelda kur-

¹⁵ Seega ei saa nõustuda ameerika kriminoloogidega, kes seda õiguslikku kriteeriumi ei arvesta. Vt. näiteks T. Sellini artiklit kogumikus Социология преступности. М., 1966, стр. 27-38.

jategijaid muude kodanikkudega, kuna kurjategijate ja ühiskonna muude liikmete vahel ei ole alati ületamatut barjääri.¹⁶ Siin on mõeldavad ka mitmesugused üleminekuastmed. Võrdleva uurimuse abil on aga võimalik kindlaks teha need muutused käitumisetalonides, mis lõppkokkuvõttes võivad tingida indiviidi poolt kuriteo toimepanemise.

3. Uurimise ülesanded

Kõnesoleva võrdleva uurimise ülesanded võivad olla mitmesugused:

- noorte erinevate gruppide eluorientatsioonide ning seega ka noorte kurjategijate isiksuse struktuuris toimunud väärtuste tuvastamine;
tegeliku käitumise ja eluorientatsioonide vahelise seose väljaselgitamine ning ühtlasi nende eluorientatsioonide kindlakstegemine, mis soodustavad kuritegelikkust;
eluorientatsioonides võimalikest üleminekutest ja seega ka kuritegevuse profülaktika mehhanismist pildi saamine;
noorte erinevate rühmade elukutseväärtustes ning seega ka noorte kurjategijate elukutsesse ja tööse suhtumise erisustes selgusele jõudmine võrreldes noorte muude rühmadega;
sääraste käitumisetalonide kindlakstegemine, mida isik peab elukutseväärtuseks ja mis soodustab teatavaliiigilist kuritegelikkust;
elukutseväärtustevaheliste seoste määratlemine olenevalt käitumisest, mida nad tingivad selleks, et tõhustada kuritegevusvastast võitlust, eeskätt aga teadlikult parandada noorte kurjategijate väärtusstruktuuri.

¹⁶ Just niisuguse barjääri aga püstitavadki mõningad kriminoloogid. Vt. P. Tappani artiklit kogumikus Социология преступности. М., 1966, стр. 60-74.

Need on vaid kõige üldisemad ülesanded, mis on lahendatavad ühise uurimisprogrammi alusel. Siia võiks lisanduda ka teatavad väärtuselist orientatsiooni kujundatavate tegurite uurimine, selle alusel saaks tuvastada noore kurjategija isiksuse struktuuris ~~vääratuste~~ tekkimise mehhanismi ning alustada kuritegevuse profülaktikat juba esimeste ohtlike sümptomide ilmnemisel.

III. Mõningaid õigusfilosoofilisi järelusi

Määratlenud vaimsed regulaatorid, mis soodustavad kuritegelikku käitumist, ja tuvastanud mehhanismi, mille abil saab nad asendada sotsialismile omaste kultuuristandarditega, osutub võimalikuks kuritegevuse efektiivne profülaktika ning küllaldase informatsiooni saamine antud olukorras optimaalsete kriminaalõiguse- ja -protsessinormide kehtestamiseks. Näiteks ühiskondlik käendus on täiesti kooskõlas sotsialismi printsiipidega, kuna ta lähtub põhimõttest, et inimest kasvatatakse kollektiiv. Tundes aga tegelikku olukorda tehaste kollektiivides, kus ligi üks kolmandik töölisi vahetab aasta jooksul oma töökohta, peab jõudma järeldusele, et selle kasvatusvahendi efektiivsus on käesoleval ajal väike.

Kriminaalõigus ja -protsess ei näe eesmärki ainult selles, et elimineerida teatavat ühiskonnaohtlikku käitumist (näiteks Nõukogudevastast propagandat). Nad püüavad sinnapoolle, et saavutataks olukord, kus ühiskonnaohtlike tegusid ei pandaks toime ka siis, kui need teod ei olekski kriminaalseaduses kuritegudeks ning järelikult kriminaalkorras karistatavaks tunnistatud. Kriminaalseadust ei saa sellepärast käsitleda üksnes keeluna, vaid ta peab ühtlasi kujundama kommunistlikule ühiskonnale adekvaatset käitumist. Õigusnormi ülesandeks on elimineerida isiksuse struktuuri väärastused, s. t.

likvideerida kuritegeliku või kommunistliku ühiselu reeglitega vastuolus olevaid tegusid tingivate käitumisetalonide levik. Selles peaski seisnema kriminaalõiguse üldpreventiivne toime laiemas tähenduses. Eripreventsiooni tulemuseks peaks aga olema peale loobumise ühiskonnaotlikust käitumisest karistuse ähvardusel ka kuriteo toimepanemist tingivate sisemiste käitumisregulaatorite asendamine selliste väärtustega, mis kuriteo toimepanemist tagasi hoiavad. Seega pakub kriminoloogia vastavat empiirilist materjali teaduslikult põhjendatud kriminaalõigusliku (osalt ka riigõigusliku) normistiku väljatöötamiseks.

Järelilikult annab kriminoloogia seaduseandjale informatsiooni selle kohta, kuidas norm faktiliselt muudab ühiskondlikke suhteid ja inimeste käitumist ning kuidas seaduseandja tahe tegelikult realiseerub. Öeldust tingituna osutub seaduseandjal võimalikuks teaduslikult põhjendatult korrigeerida normi nii, et see adekvaatsemalt peegeldaks valitseva klassi taht. Nõukogude kriminoloogial ja õigusteadusel on säärased ülesanded eelkõige seetõttu, et õigus sotsialistlikus ühiskonnas ja klassiühiskonnas on kvaliteetselt erinev.

Klassiühiskonnas on õigus valitseva klassi tahte väljendus. Seaduseandja taotleb subjektiivselt (iseasi, kas ta seda teeb ka objektiivselt või mitte) eksploatatorite võimu kindlustamist ning õigus on tema käes vahendiks, et seda teha. Seejuures ei taotle seaduseandja ühiskonna progressi, vaid püüab üksnes ära hoida endale mittemeelepärast, tema seisukohalt ühiskonnaotlikku käitumist, kuigi ta on õigusnormide kehtestamisel loomulikult sunnitud arvestama ka reaalselt eksisteerivaid ühiskondlikke suhteid ja inimeste käitumist. Ühiskondlik progress toimub aga stiihiliselt, seaduseandja tahtest sõltumatult, sageli koçuni selle tahte vastu. Öeldust tingituna kujuneb kodanlikus õigusteaduses valitsevaks normativistlik ja dogmaatiline koolkond, see on aga täielikult irduanud sotsiaalse tegelikkuse ja õiguse vaheliste suhete uurimisest ning kodanlik õigusteadus lahutatud muudest ühiskonnateadustest.

Õiguse osa sotsialistlikus ühiskonnas on seevastu teistsugune, mida käibivad õiguse definitsioonid kahjuks ei kajasta. Õigust määratletakse meil tavaliselt kui üldkohustuslike, riigi poolt garanteeritud normide süsteemi, mis väljendab antud riigis valitseva klassi taht, pärast sotsialismi võitu aga - kogu rahva taht.¹⁷ Õiguse spetsiifikat sotsialismi ajal iseloomustab toodud definitsioonis see, et seal kõneldakse klassi tahte muutumisest kogu rahva tahteks. Ometi ei ammenu küsimus sellega. Õiguse spetsiifilist kvalitatiivset erinevust sotsialismi ajal iseloomustab tema muutumine üksnes teiste klasside mahasurumise ja ühiskonna valitsemise atribuudist ühiskondlike suhete sihikindla ümberkujundamise vahendiks. Lõppeesmärgiks on seejuures ühiskondlike suhete reguleerimise ületamine õiguse abil, s. t. niisuguse olukorra saavutamine, kus kaob vajadus õiguse kui riigi sunnijõu abil tagatava ühiskondlike suhete erilise regulaatori järele. See ei tähenda, et sotsialistlikus ühiskonnas õigusliku reguleerimise osa pidevalt nõrgeneks, vastupidi: õigust kasutatakse siingi maksimaalselt valitseva klassi tahte elluviimiseks, et tagada uute ühiskondlike suhete ning inimeste isiksuse uue struktuuri kujunemine.

Sotsialistlikus ühiskonnas muutub õigus faktorist, mis üksnes kindlustas valitseva klassi võimu, eelkõige ühiskonna arengut stabiliseerivaks faktoriks. Seega nihkub ka õigusnormide kehtestamisel esiplaanile ühiskondliku progressi kiirendamise, ühiskondlike suhete muutumise ning inimese käitumise regulaatorite ümberkujundamise seisukohalt maksimaalselt efektiivse normistiku väljatöötamine. Õigusnormid peavad nüüd olema valitseva klassi käes üheks vahendiks konstruktiivses, uusi ühiskondlikke suhteid loovas tegevuses. Kõik see eeldab loomulikult ühiskondlike suhete arengumehhanismi tunnetamist ja toime ettenägemist, mida

¹⁷ vt. Энциклопедический словарь правовых знаний. М., 1965, стр. 344.

õigusnorm sellele avaldab. Näiteks abielu ja perekonda puudutava normistiku väljatöötamisel oli vaja ette näha nende instituutidega seotud ühiskondlike suhete areng meie ühiskonnas ja ühe või teise normi osa selle arenguprotsessi kindlustamisel. Öeldust järeldub, et on vaja empiirilisel uurida ühiskondlikke suhteid, mida ühed või teised õigusnormid reguleerivad, ja õigusnormi toime resultaati neile suhetele. Saadud andmete baasil on omakorda võimalik tuvastada, missugune on ühiskondlike suhete ja ühiselu reeglite õiguse abil muutmise mehhanism ning missuguseid vaheesemärke tuleb püstitada selles protsessis. Nii kaugele jõudmiseks on vaja ühiskonna arengut teaduslikult juhtida.¹⁸

Tööõigus peab baseeruma töösuhete, tsiviilõigus majanduslike suhete ning nende muutumise mehhanismi tundmisel jne. Väär on arvamus, nagu peaksid muud ühiskonnateadused andma õigusteadusele selle kohta valmisteadmisi. Õigusteaduse vastavad harud peavad ise uurima reaalseid ühiskondlike suhteid ühiskondliku elu ühes või teises sfääris õiguse kui nende suhete muutmise vahendi toime seisukohalt. Siit tuleneb vajadus avardada ka õigusteaduse problemaatikat. Siiski on vaevalt usutatav, et õigusliku regulatsiooni igas valdkonnas tekiks spetsiaalne teaduslik distsipliin, mis uuriks kommunistlikele suhetele mittevastava käitumise põhjusi, nagu seda teeb kriminoloogia kuritegevuse põhjuste uurimisel. Tõenäolisem on, et perekonna-, töö-, riigi jm. õigusharude valdkondades peavad vastavad õiguslikud distsipliinid ise asuma lahendama ülaltoodud probleeme. See ei tähenda muidugi õigusteaduste traditsioonilisest uurimisobjektist loobumist, küll aga uurimisobjekti avardamist ning sügavamat ja laiemat haaret uurimistöös endas, ühtlasi aga uute, sotsiaalset tegelikkust kvantitatiivselt mõõta lubavate uurimismeetodite rakendamist. Õigusteaduste edasine areng ei ole ühelgi juhul mõeldav ka kvalitatiiv-

¹⁸ А.М.Румянцев. Проблемы современной науки об обществе. М., 1969.

set mõõtmist lubavate meetodite rakendamise ja sotsiaalse tegelikkuse mõõtmiseta. Õiguse vastavust valitseva klassi tahtele peab määratlema ka selle alusel, kuidas ta on kehastunud kehtivas õiguskorras. Konkreetsed empiirilised uurimised annavad adekvaatsema pildi tegelikkusest kui ühe või teise inimese arvamus.

Praktika näitab, et paratamatult leidub nn. traditsioonilise teaduse kaitsjaid, kes väidavad, et empiirilise uurimise meetodid ei ole põhimõtteliselt rakendatavad antud teadusharus. Siia võib lisanduda veel väide, et ka probleem ise, mida on võimalik empiirilisel mõõta, ei kuulu antud teadusharu valdkonda. Pealegi nõuab uute uurimismeetodite omandamine enamikult teadlastelt tõsist pingutust.

Seejuures tuleb hoiduda primitivismist uute meetodite mõistmisel. Tüüpiline on arusaam, et küsimustega, mis paluvad vastajal avaldada mingi nähtuse kohta oma arvamus (näiteks milline peaks olema karistus pisihuligaansuse eest, kas advokaat aitab selgitada kuriteoga seotud asjaolusid või püüdis asja keerulisemaks teha jne.), püüab uurija justkui jõuda antud nähtuse olemuse mõistmiseni. See olevat aga väär, kuna professor tundvat ju asja paremini kui sajad protsessi kuulajad. Tegelikult on siin uurimisobjektiks ikkagi protsessi pealtkuulaja ja viimase arusaamad, mitte aga nähtus, mille kohta arvamust küsitakse. Pääaegu sama levinud on seisukoht, et seda, mida konkreetsete empiiriliste meetoditega uuritakse, teati ka varem. Tegelikult ongi see ju nii. Ometi on kogutud informatsiooni tase teine võrreldes teadmistega, mis olid varem olemas. Näiteks teadsid valitsejad kindlasti üht-teist sellest, mida mõtlesid alamad seadustest ja seaduseandjast. Nõukogude riigiõigust aga ei rahulda ilmselt nii ligikaudsed teadmised. Inimeste arvamuste ja arusaamade muutmiseks on vaja teada nendest hoopis enam.

Ka on seejuures paratamatu, et õigusteaduse ja muude ühiskonnateaduste sidemed tihenevad, kuna ülaltoodud aspekt puudutab vahetult nende uurimisvaldkondade piirimaid. Nii on riigiõigusel vaja detailselt tunda ühiskonna sotsiaalset koos-

seisu, sotsiaalset mobiilsust ühiskonnas, kultuuristandardeid ning nende regulatiivset funktsiooni jne. Tööõiguse edasiseks arenguks on vaja tunda isiku käitumise regulaatoreid töösuhetes.

Kaheldamatult on vajalikud empiirilised uurimised ka õiguse reguleeriva osa määratlemiseks ja õigusnormide täiustamiseks vastavalt ühiskondlike suhete arenemisele.

Õeldust järeldeb otseselt ka praktiline vajadus teha korrektiive juristide ettevalmistamisel. Õppeplaanides tuleks ette näha ühiskonna ja isiksuse senisest põhjalikum tundmaõppimine, arvestades seda, kus tulevane jurist tööle asub. Samuti on hädavajalik, et ta omandaks ühiskonna empiirilise uurimise meetodid.